

Mattensteiger 1, gemeente Dordrecht

Een archeologische waarneming van
muurwerk tijdens een funderingsonderzoek

M.C. Dorst

Vakteam Erfgoed /
Archeologie

Gemeente Dordrecht
Spuiboulevard 300
Postbus 8
3300 AA Dordrecht
www.dordrecht.nl/archeologie

Dordrecht Ondergronds 138

Mattensteiger 1, gemeente Dordrecht

Een archeologische waarneming
van muurwerk tijdens een
funderingsonderzoek.

M.C. Dorst

2022

Gemeente Dordrecht
Vakteam Erfgoed/Archeologie

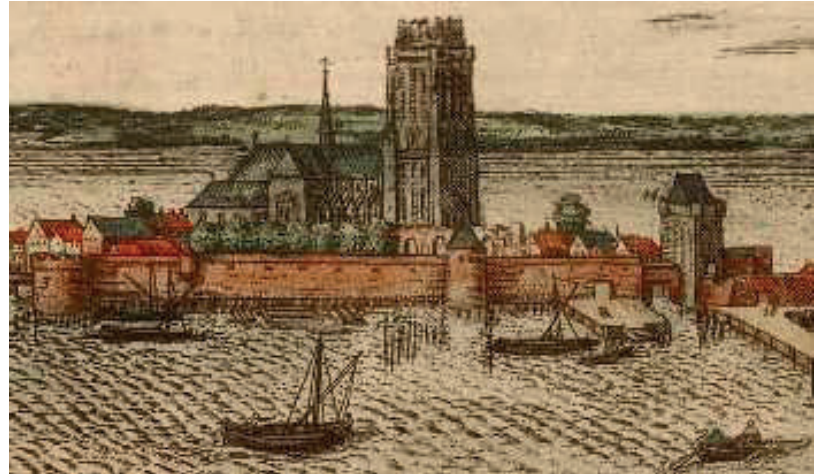
Colofon

ISSN: 1876-2379
Tekst: M.C. Dorst
Inhoudelijke toetsing: J. Hoevenberg
Redactie: J. Hoevenberg
Afbeeldingen: Gemeente Dordrecht, Vakteam Erfgoed/Archeologie, tenzij anders vermeld.
Vormgeving: M.C. Dorst
Drukwerk: n.v.t.
Uitgave: Gemeente Dordrecht, januari 2022

Gemeente Dordrecht
Cluster Ruimtelijke Kwaliteit / Vakteam Erfgoed / Team Archeologie
P: Postbus 8, 3300 AA Dordrecht
T: (078) 7708223
E: monarch@dordrecht.nl
W: www.dordrecht.nl/archeologie.nl / www.facebook.com/DordrechtOndergronds

© Gemeente Dordrecht, 2022

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm, elektronisch databestand of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave dient men zich tot de uitgever te wenden.

Inhoud

1 Inleiding en Onderzoekskader	5
1.1 Administratieve gegevens	5
2. Gegevens onderzoeksgebied	7
2.1 Onderzoeksgebied en uitgevoerde werkzaamheden	7
3. Bureauonderzoek	9
3.1 Geologie, landschappelijke ontwikkeling en pre-middeleeuwse bewoning	9
3.2 Middeleeuwse en post-Middeleeuwse ontwikkeling	11
4. Veldwerk	21
4.1 Methoden	21
4.2 Onderzoeksresultaten	21
5. Samenvatting en Conclusies	25
Literatuur	27
Begrippen en afkortingen	29

De sleuf voor het funderingsonderzoek aan de Mattensteiger 1 met daarin het aangetroffen muurwerk (foto: Dorst 2021, vakteam erfgoed).

1. Inleiding en onderzoekskader

Op 9 december 2021 zijn bij een funderingsonderzoek aan de Mattensteiger 1 te Dordrecht muurresten aangetroffen. Nadat dit door de eigenaar van het pand is gemeld bij het vakteam erfgoed van de gemeente Dordrecht (waarvoor dank), is er een archeologische waarneming gedaan.

De werkzaamheden bestonden uit het graven van een kleine sleuf tegen de zuidoostelijke hoek van het pand, daar waar de straat Mattensteiger overgaat in de Mattenkade. De werkzaamheden waren gezien het kleine oppervlak niet onderzoekplichting.

Het aanwezige muurwerk is gefotografeerd, getekend en beschreven. Daarbij is er ook een bodemprofiel met daarin het muurwerk gedocumenteerd. Er zijn geen vondsten verzameld. Het onderzoek is achteraf in Archis aangemeld. Na het veldwerk is een bureauonderzoek uitgevoerd om de velddata een archeologisch kader te geven.

1.1 Administratieve gegevens

Aard onderzoek:	Archeologische waarneming
Projectcode:	DDT 2021-15
ARCHIS:	zaaknummer 5142790100
Periode:	17 ^e – 20 ^e eeuw
Datum onderzoek:	9 december 2021
Provincie:	Zuid-Holland
Gemeente:	Dordrecht
Straat:	Mattensteiger 1
Kaartblad:	44A
RD-coördinaten:	centrum 105.516/425.786
Opdrachtgever:	n.v.t.
Contactpersoon:	n.v.t.
Uitvoerder(s):	Gemeente Dordrecht, vakteam erfgoed
Medewerker:	dhr. M.C. Dorst
Bevoegde overheid:	Gemeente Dordrecht
Autorisatie onderzoek:	dhr. J. Booij (clustermanager)
Autorisatie rapport:	mevr. J. Hoevenberg (senior archeoloog)
Archivering:	Digitaal: Archief vakteam erfgoed/archeologie (www.dordrecht.nl/archeologie) / e-depot Nederlandse Archeologie (http://www.dans.knaw.nl). Analoog: Stadsdepot gemeente Dordrecht

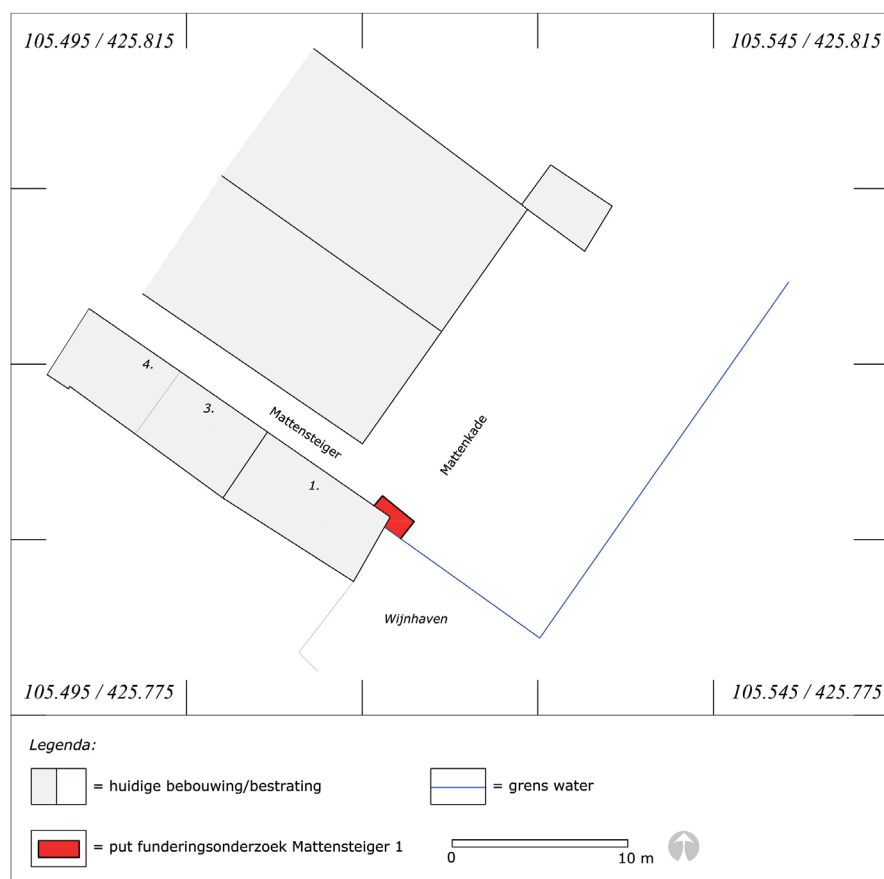
2. Gegevens onderzoeksgebied

2.1 Onderzoeksgebied en uitgevoerde werkzaamheden

Het onderzoeksgebied is gelegen tegen de zuidoostelijke hoek van het pand Mattensteiger 1, waar de straat Mattensteiger overgaat in de Mattenkade. (afb. 1 en 2). Hier heeft een funderingsonderzoek plaatsgevonden waarbij een kleine sleuf van 1,2 x 2,3 m is gegraven. Er is gegraven tot een diepte van circa 1,8 m – maaiveld/straatniveau van de Mattensteiger. Hierbij is muurwerk aangetroffen. Dit is gedocumenteerd en beschreven.

Afb. 1. De locatie van het onderzoeksgebied in Dordrecht (rood) (Dorst 2021).

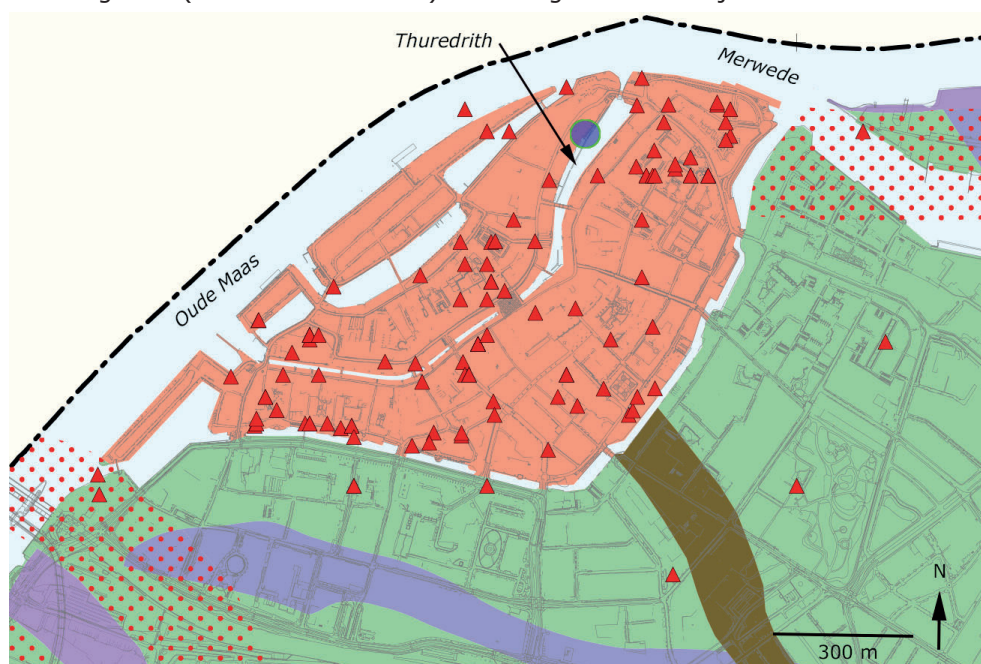

Afb. 2. De locatie van de sleuf voor het funderingsonderzoek aan de Mattensteiger 1 (Dorst 2021).

3. Bureauonderzoek

3.1. Geologie, landschappelijke ontwikkeling en pre-middeleeuwse bewoning

Zoals op de verwachtingskaart van de gemeente Dordrecht (2009) is aangegeven, zijn er in het plangebied geen rivierduinen en afzettingen van oudere stroomgordels te verwachten (afb. 3). Vanaf het begin van het Holoceen, ca. 9800 voor Chr. was door de stijgende grondwaterspiegel sprake van intensieve veengroei. Er was hier sprake van een uitgestrekt veenmoeras. Vanaf het Neolithicum-Bronstijd sneden zich hierin enkele grote rivieren die vanuit het oosten in westelijke richting stroomden. Het gaat om de Uitwijkse Stroomgordel (4650-4200 voor Chr.), die ten zuiden van het plangebied stroomde en de Zwijndrechtse Stroomgordel (2550-500 voor Chr.). Afzettingen hiervan zijn ten oosten van de stad aanwezig.

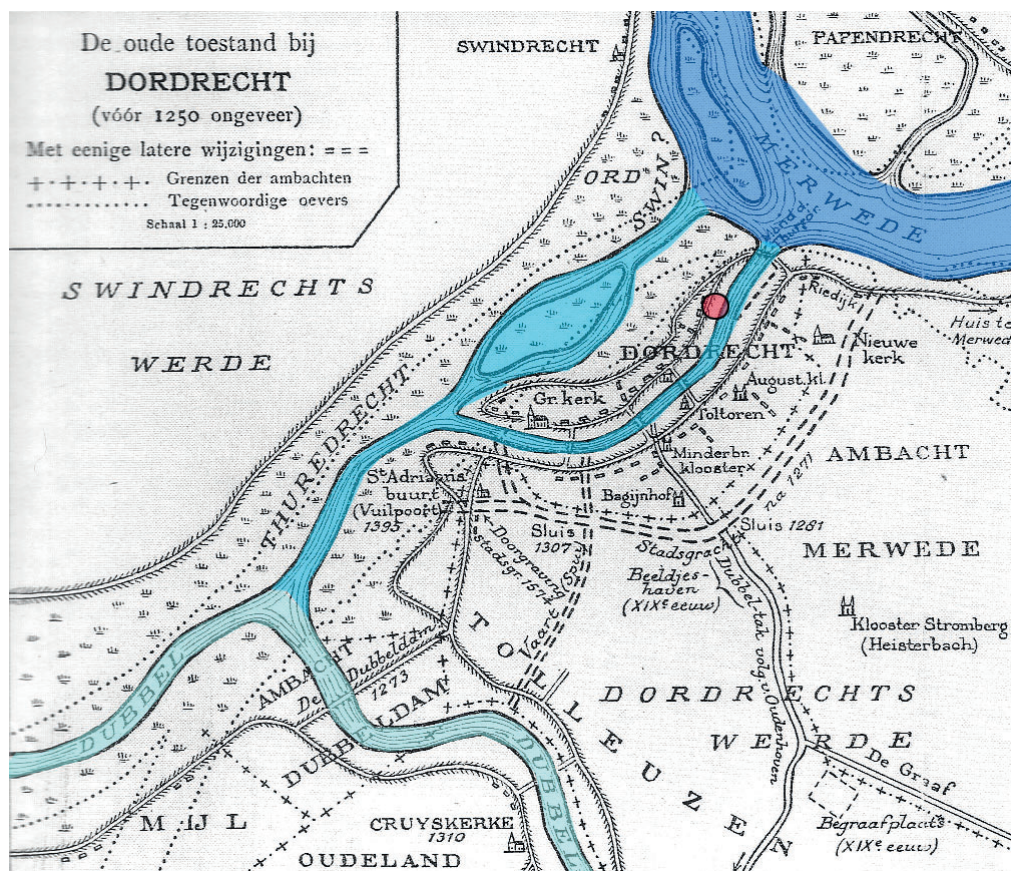

Afb. 3. De locatie van het plangebied (paarse stip) weergegeven op een uitsnede van de archeologische verwachtingskaart van de gemeente Dordrecht (De Boer, Rietkerk, Schenk & Jansen, 2009, kaartbijlage 3).

Gedurende vermoedelijk het begin van de IJzertijd (800-500 voor Chr.) veranderde het landschap. In deze periode ontstaan er vanuit de oudere rivieren een aantal nieuwe geulen. Vanuit het oosten snijdt zich ten noorden van het plangebied een nieuwe rivier in het veenmoeras; de Waal/Merwede. Evenals de twee andere rivieren het Oude Maasje/Romeinse Maas en de Dubbel is deze stroomgordel vermoedelijk ook ontstaan rond het begin van de IJzertijd.

De Waal/Merwede is op een gegeven moment in zuidelijke richting door haar oeverwal gebroken waarbij een nieuwe geul/rivier is ontstaan (avulsie). Hierdoor werd het lager gelegen komgebied tussen het huidige Dordrecht en Zwijndrecht doorsneden door een aantal nieuwe zijgeulen die in zuidwestelijke richting stroomden. De historische rivier de Thuredrith (de latere Wijn- en Voorstraatshaven) was de zuidelijkste geul in dit delta-achtige gebied van verschillende zijgeulen. Dit was mogelijk ook de oudste. Ten noorden hiervan waren nog één of meerdere zijgeulen (doorbraken) aanwezig die gezamenlijk worden aangeduid als de (proto-)Oude Maas (afb. 4). Naarmate de Merwede meer water via dit systeem ging afvoeren, verenigden de noordelijke geulen zich tot één brede geul, de huidige Oude Maas. Dit gebeurde mogelijk pas ná de start van de middeleeuwse ontginningen, ergens in de 12e eeuw. De zuidelijkste geul bleef gehandhaafd en werd de Thuredrith genoemd. De maximale breedte van deze stroomgordel is niet bekend.

Bij een in juli 2020 uitgevoerde geo-archeologische boring aan de Wijnstraat 117 (Bonifatiuskerk) op circa 80 m ten zuidwesten van het plangebied is vastgesteld dat de noordelijke insnijdingsgrens van de Thuredrith stroomgordel ergens ter hoogte van de voorgevellijn van de westelijke bebouwing van de Wijnstraat ligt.¹ Een ¹⁴C-analyse van riet dat in de oeverzone van deze noordelijkste insnijdingsgrens groeide, geeft een datering tussen 1039 en 1175. Dit wijst erop dat in deze periode alles ten zuiden/oosten van deze grens binnen de watervoerende geul van de Thuredrith lag. Dit geldt ook voor de locatie Mattensteiger 1. Het is echter niet goed bekend binnen welk tijdsbestek deze geul vervolgens is versmald, dan wel in oostelijke richting verlegd waarbij een droge, bewoonbare oeverwal is ontstaan. Op basis van een datering van het oudste ophogingspakket op de hierboven genoemde locatie aan de Wijnstraat 117 is bekend dat er ter hoogte van de Wijnstraat een bewoonde (westelijke?) oeverwal was in de periode 1123-1383. Dit is een brede en, naar verwachting vrij late datering. Het is op basis van deze ¹⁴C-dateringen dus aannemelijk dat de (gehele?) Poortzijde van de stad tot begin 13^e eeuw nog (semi-permanent) onder water lag. Vermoedelijk is pas hierna sprake van een (semi-)droog schorren- en slikkengebied dat aansluitend door mensen is opgehoogd en in gebruik genomen (rond/vanaf 1203). De watergrens zal bij het in cultuur brengen rond begin 13^e eeuw ergens direct ten zuiden/oosten van de huidige Wijnstraat gelegen hebben.

Afb. 4. De waterkundige situatie volgens Easton (1917). Hij stelde dat deze situatie ergens vóór circa 1250 is ontstaan. Echter, het is aannemelijk dat deze situatie van verschillende doorbraken al in de periode IJzertijd-Romeinse Tijd is ontstaan. In donkerblauw is de Waal/Merwede aangegeven. In middelblauw zijn de avulsie-geulen proto-Oude Maas (noordelijke) en de Thuredrith (zuidelijke) aangegeven. Hierbij moet dus opgetekend worden dat de Thuredrith-geul tot ca. 1200 breder was en mogelijk zelfs één geul vormde met de noordelijke proto-Oude Maas. De situatie hier dateert vanaf de periode dat de Poortzijde een droge schor was en - na ophoging en de aanleg van de nieuwe dijk (de huidige Wijnstraat) in 1203 - bewoonbaar werd. In lichtblauw is de Dubbel te zien. In rood is, bij benadering de locatie van het plangebied weergegeven, gelegen in de zone van de oeverwallen van de Merwede en de Thuredrith (bewerking van kaart van Easton (1917) door M.C. Dorst 2021, vakteam erfgoed).

1 Projectcode gemeente Dordrecht, vakteam erfgoed: DDT 2020-1.

3.2. Middeleeuwse en post-Middeleeuwse ontwikkeling

Vanaf circa het begin van de 11^e eeuw is er archeologisch aantoonbaar sprake van bewoning op de landzijde oeverwal van de Thuredrith. De poortzijde oeverwal/droge schor zal zijn ontstaan in de late 12^e eeuw en na aanleg van een dijk begin 13^e eeuw pas bewoonbaar. Er is van oudsher sprake van twee, door de rivier gescheiden bewoningslinten. De zuidelijke ontginningsas betreft de huidige Voorstraat en werd de landzijde genoemd. De noordelijke ontginningsas betreft de huidige straten Wijnstraat-Groenmarkt-Grotekerksbuurt en deze stond bekend als de po(o)rtzijde.

Van de zuidelijke oeverwal zijn ¹⁴C-dateringen van de oudste ophogingspakketten bekend; van de locatie Van der Kooghplaats 1 en de locatie hoek Voorstraat-Heer Heymanssuysstraat. De datering van de Van der Kooghplaats 1 ligt tussen 1045-1190 en de andere locatie tussen 1169-1318 en 994-1152. Voor de noordoever is alleen de al genoemde late en brede dateringbegrenzing (1123-1383) van het oudste ophogingspakket op de locatie aan de Wijnstraat 117 bekend. Deze datering bevestigt vermoedelijk de historische, eerste vermelding van een dijk aan de Poortzijde; in 1203 wordt de Wijnstraat aangeduid als "*novo dicho*"; oftewel de nieuwe dijk. Dit markeert dus waarschijnlijk de start van bewoning aan de Poortzijde.

De 11^e -eeuwse datering voor de start van bewoning op de zuidelijke oeverwal valt binnen de periode van grootschalige ontginningen en daarmee de start van een intensievere bewoning van het gebied. Ook buiten de stad vinden grootschalige ontginningen plaats, onder andere op de locatie Gezondheidspark aan de Amnesty Internationalweg. Hier zijn onder andere de resten van een houten kerk (circa 1018-1028), het bijbehorende kerkhof met begravingen en andere bewoningssporen uit deze periode bekend. Anders dan in het buitengebied zijn er in de binnenstad nog nergens resten van huizen en erfsporen uit deze oudste fase van Dordrecht opgegraven.

Over de aard en intensiteit van de bewoning uit deze oudste bewoningsperiode is in de stad Dordrecht dus zeer weinig bekend. Op basis van de archeologische gegevens van vindplaatsen in het buitengebied langs de rivier de Dubbel kan wel een hypothetisch beeld geschetst worden van de bewoning op de oevers van de Thuredrith. Mogelijk was er op het hoogste deel van de oeverwallen een smalle en lage dijk/kade aanwezig. De dijk/kades hebben een breedte van maximaal circa 20 m en een (vermoedelijke) maximale hoogte van circa 1,5 tot 2 m. Aan de binnen- en buitendijkse zijden zijn smalle dijksloten aanwezig. Het binnen- en buitenwater is onder de dijk/kade door verbonden door klepduikers. Aan de buitendijkse zijde is richting de geul sprake van een aflopende uiterwaardzone. Aan de binnendijkse zijde zijn langgerekte ontginnings- /perceleringssloten aanwezig die de breedte aangeven van de ontgonnen percelen. De bijbehorende huizen/boerderijen zullen vermoedelijk direct op of achter de dijk op opgeworpen woonheuvels/hillen hebben gestaan. Dit is echter niet zeker; nog nergens zijn binnen de gemeente Dordrecht resten van huizen met eventueel bijbehorende woonheuvels uit deze ontginningsperiode aangetroffen. Alleen van een houten kerk uit deze periode kan gesteld worden dat het op een lage heuvel direct achter de veronderstelde dijk/kade lag. Voor wat betreft de boerderijen uit deze periode is het mogelijk dat deze op woonheuvels lagen die in de lengterichting van de rivier en de dijk lagen. Van de locatie van het Minderbroederklooster op de hoek Voorstraat-Visstraat is echter bekend dat daar de woonheuvels juist haaks op de rivier lagen.

In de stad zal in de middeleeuwse periode sprake zijn geweest van een vergelijkbare situatie. In 1203 wordt de Wijnstraat aangeduid als de nieuwe dijk. Hierop en -aan lagen naar verwachting de huizen, al dan niet op woonheuvels (hillen). De ophogingen van de vermoedelijke hillen kunnen een lengte hebben tot circa 40 m vanuit het hart van de ontginningsassen; in dit geval de Wijnstraat. Maar zoals gezegd, het is voor dit stadsdeel niet bekend of en waar deze dijk/kade precies lag en hoe breed deze was.

Het is bekend dat de Thuredrith in deze oudste periode, begin 11^e eeuw tot in de 13^e eeuw, een stuk breder was. Het water van de rivier kan tot aan de dijk gestaan hebben, maar de grens oeverwal/dijk en rivier is onbekend. Deze ligt naar verwachting ergens ter hoogte van het midden van de huizen aan de havenzijde van de Wijnstraat. De Thuredrith is vanaf deze periode in gebruik genomen als haven.

Vanaf de bewoonde dijk staken verschillende laad- en lossteigers in het water van de haven (afb. 5). Ook de Mattensteiger vindt haar oorsprong in deze periode. De oudste vermelding van de steiger in geschreven bronnen dateert uit 1405 en heette toen '*Boegaert steiger*'. In de 17^e eeuw stond deze ook wel bekend als de "*Borchaerts stegher*".²

In 2002 zijn er aan de Wijnstraat 24-34, op circa 50 m ten noorden van het plangebied enkele nieuwe panden gebouwd.³ Voor het aanbrengen van de funderingspalen zijn boorgaten gedraaid. In de grond die vrijkwam uit de boorgaten zijn door amateurarcheologen met een metaaldetector verschillende munten aangetroffen. Deze dateren uit de 13^e tot de 20^e eeuw en aangezien de context ervan onduidelijk is, is niet te zeggen of deze afkomstig zijn van een bewoonde oeverwal of opvulling van de haven.

Afb. 5. Een reconstructie van Dordrecht aan weerszijden van de Wijnhaven (Thuredrith/Haven) rond 1220-1250, gezien in de richting van de Merwede. Op de beide oevers van de Thuredrith is een rij huizen aanwezig met daarvoor een verbindingsweg; de hoge- of voorstraat. (Ontwerp: H. 't Jong, Historisch adviesbureau 't Scapreel in samenwerking met ZockDesign, 2011).

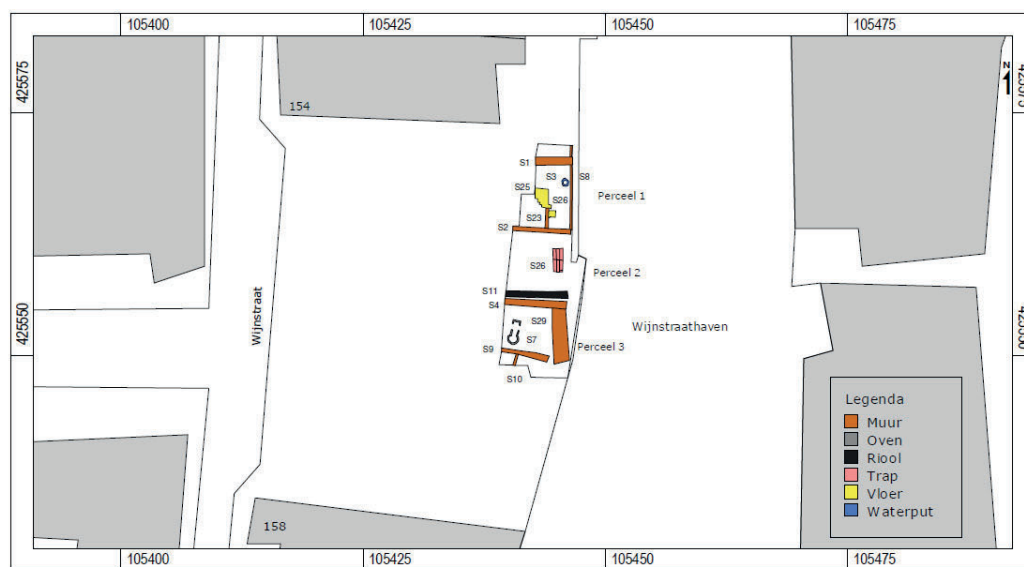
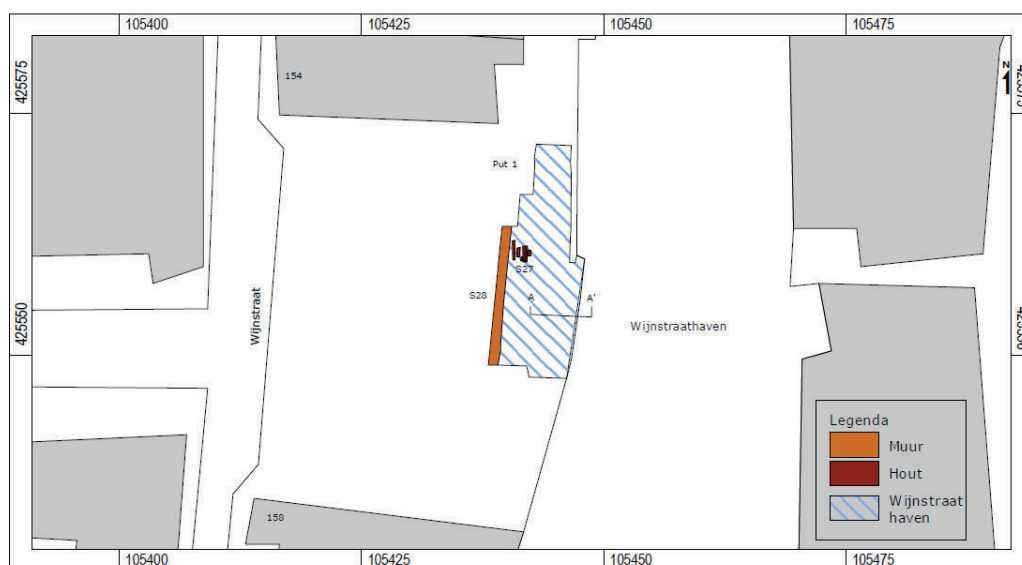
Door ruimtegebrek is men gedurende de Late Middeleeuwen (al vanaf eind 13^e) begonnen met het versmallen van de haven. De nieuw gewonnen bouwpercelen aan de havenzijde werden in de loop van de 14^e eeuw bebouwd waarna al snel ook een nieuw, aaneengesloten bebouwingslint aan de havenzijde ontstond. De stad was in deze periode naar de verschillende economische activiteiten en status van de bewoners onderverdeeld in vier kwartieren of wijken. De Tolbrug was het centrum van de verdeling en de vier kwarten betreffen de oostelijke en westelijke delen aan de Land- en Po(o)rtzijde van de stad. Binnen deze verdeling valt de locatie van het plangebied in het tweede kwartier; dit was de rijkste wijk van de stad. Hier woonde de elite van de stad, voornamelijk bestaand uit wijnhandelaren en stedelijke bestuurders.

Het is dan ook aannemelijk dat de oudste bebouwing aan de havenzijde van de Wijnstraat zal hebben bestaan uit bakstenen huizen die kunnen dateren vanaf de late 13^e en begin 14^e eeuw. Dit is zeker voor de locatie ter hoogte van het Scheffersplein, maar onduidelijk voor het stadsdeel ter hoogte van de havenmonding. Aan deze havenzijde van de Wijnstraat zijn echter wel enkele huizen uit deze periode bekend zoals het pand 't Meelhuys, nu Wijnstraat 154, dat dateert uit circa 1275.

² Matthys Balen 1677.

³ Projectcode gemeente Dordrecht, vakteam erfgoed: DDT 0220.

Op basis van een in 2008 uitgevoerd archeologisch onderzoek op de Botermarkt kan gesuggereerd worden dat de kademuur rond begin 14^e eeuw hier al lag ter hoogte van de achtergevel van het huidige pand Wijnstraat 154.⁴ Wanneer we dit doortrekken dan zou de 14^e -eeuwse kade ter hoogte van de Mattensteiger vermoedelijk ongeveer ter hoogte van het midden van de huizen aan de Wijnstraat gelegen zijn. In deze oudste huisbouwfase lag de locatie van het huidige pand Mattensteiger 1 dus nog in het water van de (Wijn)haven. De oudste, middeleeuwse bakstenen huizen stonden vermoedelijk met hun achtergevels in/aan de haven en hadden vermoedelijk geen achtererf (afb. 6, boven). Begin 17^e eeuw is hier ter uitbreiding van het woon- en erfareaal een tweede kademuur aangelegd, circa 4-5 m in de haven. In deze uitbreidingszone zijn muren, goten, een trap, vloer en een oven aangetroffen die behoren tot uitbreidingen of nieuwbouw van de huizen op deze percelen. Ook deze huizen lijken met hun achtergevel in het water van de haven te hebben gestaan (afb. 6, onder bij Wijnstaat 158).

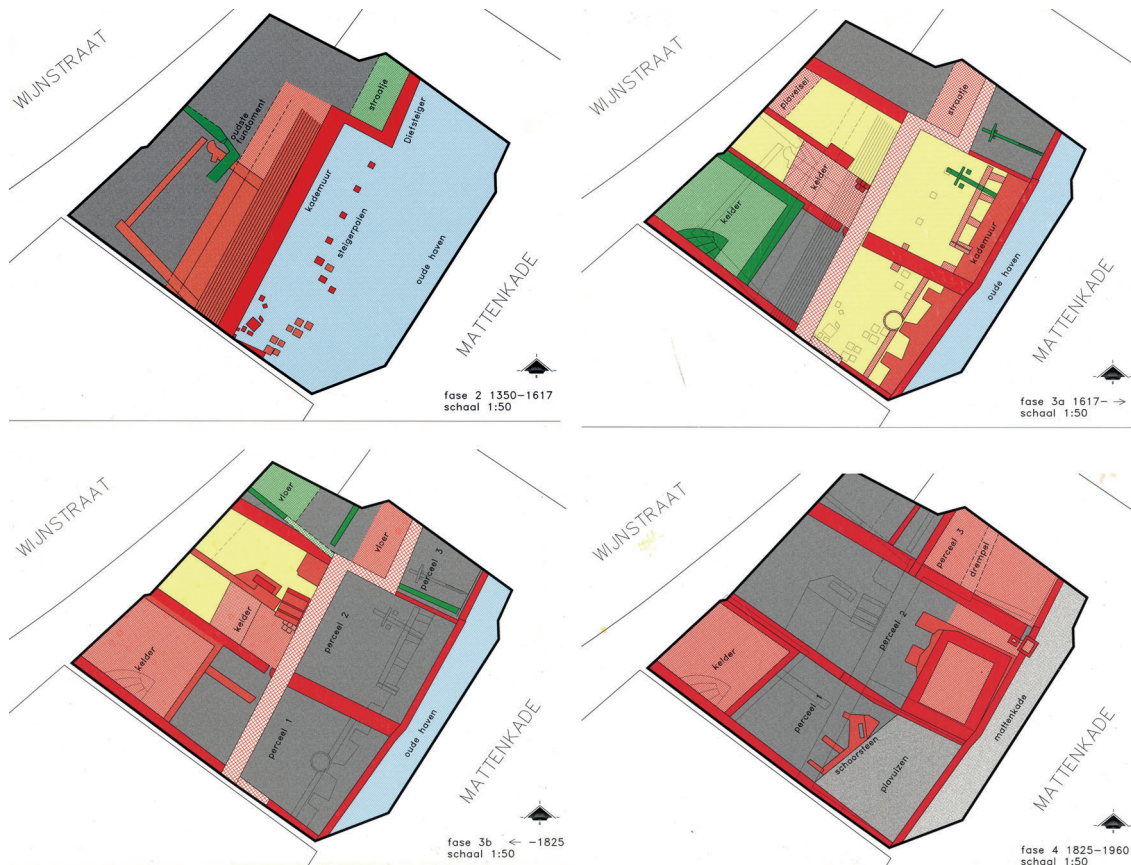
Afb. 6. Een overzicht van de sporen die zijn aangetroffen tijdens het onderzoek aan de Botermarkt. Boven: de vermoedelijke, middeleeuwse kade-/achtergevelmuur (S28) en onder: de gevelmuren en inpandige sporen van drie huizen die op de vroeg 17^e -eeuwse aanplemping in de haven zijn gebouwd (Hos, 2008, afb. 9 en afb. 10).

4 Projectcode gemeente Dordrecht, vakteam erfgoed: DDT 0725.

Een andere locatie waar tijdens een opgraving in 1995 verschillende fases van kademuuren zijn aangetroffen is aan de Wijnstraat 4-14, op circa 75 m ten noorden van de Mattensteiger 1.⁵ Hier zijn, opvolgend 3 kademuur- en aanplempingsfases van de Wijnhaven aangetroffen (afb. 7). De oudste kademuur van circa 1350 ligt hier tussen circa 6 en 10 m ten zuiden van de huidige Wijnstraat. Deze was aan de buitenzijde voorzien van een witte natuursteen uit Lede of Gobertange in België. De onderzijde lag op 7,5 m onder maaiveld. Tussen deze kademuur en de Wijnstraat zijn muur- en kelderresten van een huis uit de 14^e eeuw aangetroffen. In/ rond 1617 wordt slechts vier meter ten oosten daarvan een nieuwe kademuur aangelegd.

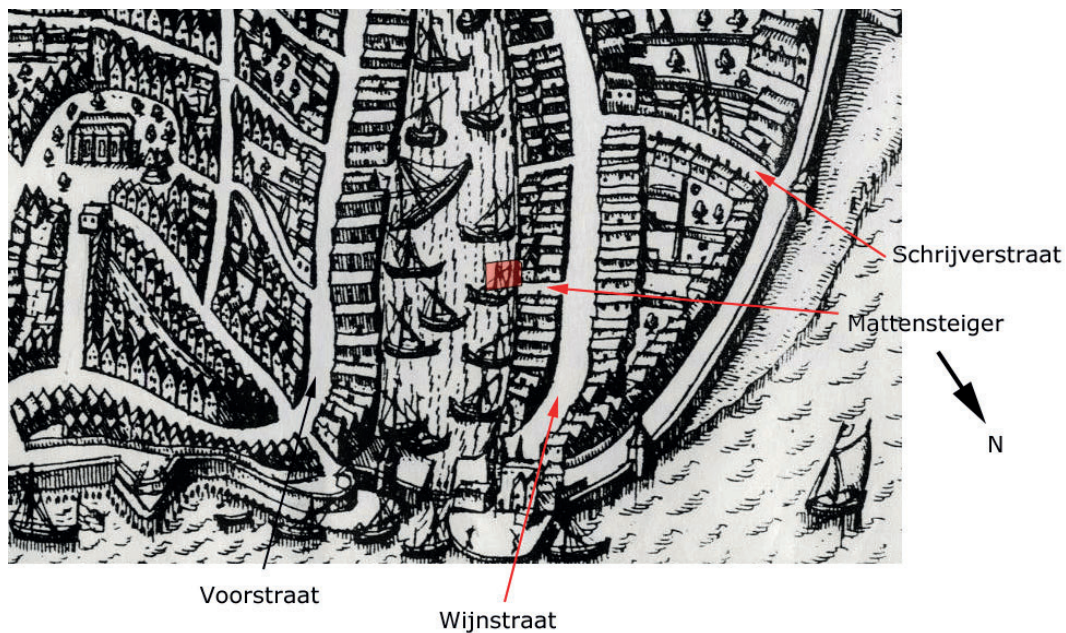
Bij de aanleg van de kade uit 1617 werd de haven versmald en de ruimte tussen de oude en nieuwe kade wordt opgevuld met grond waarin veel stadsafval zit. Op het nieuwgewonnen land wordt een uitbreiding van de bestaande, oudere bebouwing gerealiseerd of een nieuw huis gebouwd. De aard en beschrijving van deze muur zijn in de veldgegevens niet duidelijk. Het zou gaan om de anderhalfsteens muur S7 van rode baksteen en deze wordt ook omschreven als de achtergevel van het pand Wijnstraat 10 aan de zijde van de Mattenkade. Daarnaast wordt ook de muur S9 aangegeven als deze kademuur; dit een muur van rode baksteen, bestaande uit driesteens metselwerk. Het is dus onduidelijk wat de aard is van de kademuur uit 1617. Ook is de situatie zoals die op kaarten uit de 17^e – 19^e eeuw (zie verderop) te zien is, niet geheel herkenbaar op de fasenkaarten die Henriks in de rapportage heeft gepresenteerd. Ook gaat hij voor wat betreft de geschiedenis van de Mattenkade uit van wat Van Baarsel (1992) hierover heeft gezegd. De Mattenkade vormde een verbinding tussen de Mattensteiger en de Diefsteiger (Gat van de Marktschuit). Dit was lange tijd een houten plankier en pas op de kaart van Nunnink (1849) wordt dit aangegeven als een kade met deze naam. De Mattenkade die Hendriks aangeeft is waarschijnlijk de laatste, huidige Mattenkade-uitbreiding uit 1956. Deze is uitgevoerd in beton en natuursteen.

5 Projectcode gemeente Dordrecht, vakteam erfgoed: DDT 9511.

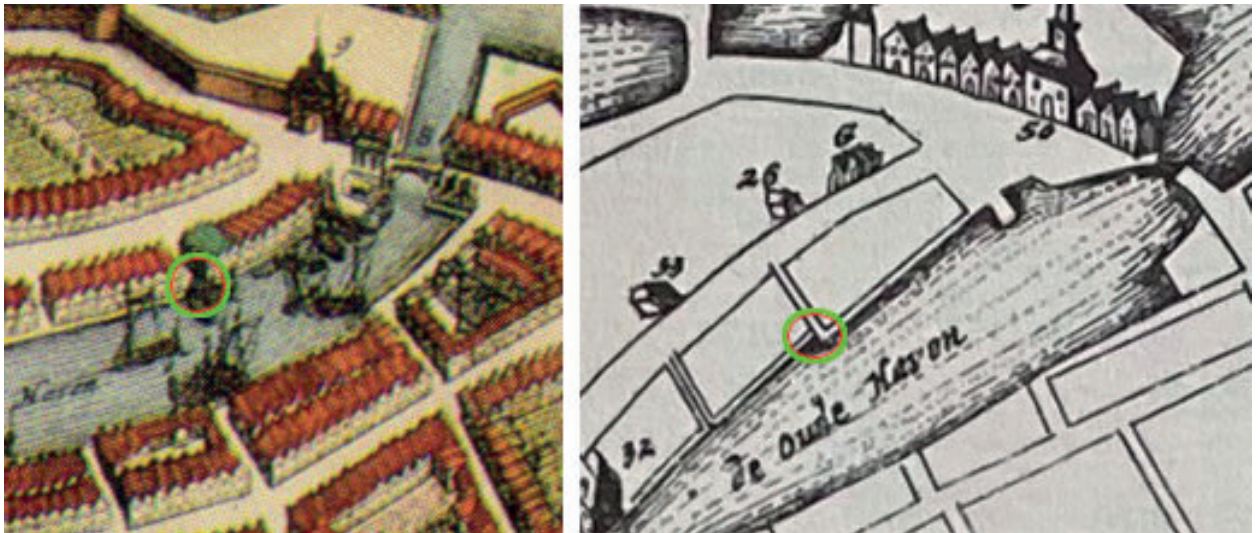
Afb. 7. Een overzichtskartje van de aangetroffen fases van kademuren en bebouwingen op de locatie Wijnstraat 4-14. Linksboven de kadesituatie tussen circa 1350 en 1617. Rechtsboven de bebouwingssituatie met de nieuwe kademuur uit 1617. Linksonder de bebouwingssituatie tot circa 1825 en rechtsonder de situatie in de periode 1825-1960 (Noels & Fokma, zonder datum, Hendriks 1996, 1997).

Op basis van de bestaande stadsplattegronden vanaf het midden van de 16^e eeuw en foto's vanaf begin 19^e eeuw is een (aanvullend) beter beeld te krijgen van de bebouwingssituatie en de fasering van de steigers en kades. Op een kaart van Guicciardini uit de periode 1567-1590 is de oudste kadefasering en bebouwing te zien (afb. 8).

Afb. 8. Een uitsnede van een kaart in een publicatie van Blaeu uit 1612 bij een stadsbeschrijving van Guicciardini uit de periode 1567-1590. In rood is het pand Mattensteiger 1 aangegeven; de locatie is waarschijnlijk nog geheel in het water van de Wijnhaven gelegen.

Op kaarten vanaf circa 1645 is een situatie te zien waarop sprake lijkt te zijn van een smalle kade achter de huizen aan de Wijnstraat (afb. 9). Er is sprake van een haven-of waterzijdeverbinding tussen de verschillende middeleeuwse steigers. Dit geldt ook voor de Mattensteiger; deze is hier aangegeven als verbonden met de (voormalige) Diefsteiger; de westelijke zijde van het Gat van de Marktschuit op de Kop van de Wijnstraat (afb. 9, rechts). Op basis van deze afbeelding lijkt het dat de kadegrens zoals die op de kadastrale minuut van 1811-1832 is aangegeven, al in de tweede/derde helft van de 17^e eeuw is gerealiseerd (zie afb. 10). Het is (dus) ook mogelijk dat dit de historisch bekende kademuur uit 1617 is die hierop staat aangegeven. Er is echter geen zekerheid; het kan zijn dat de kademuur uit 1617 op bovengenoemde kaarten onder de watergevel van deze huizen ligt en dat de verbindende kaai die hierop staat aangegeven een houten steiger/plankier is, welke later in de 17^e of 18^e eeuw is vervangen voor de (bak)stenen kade.

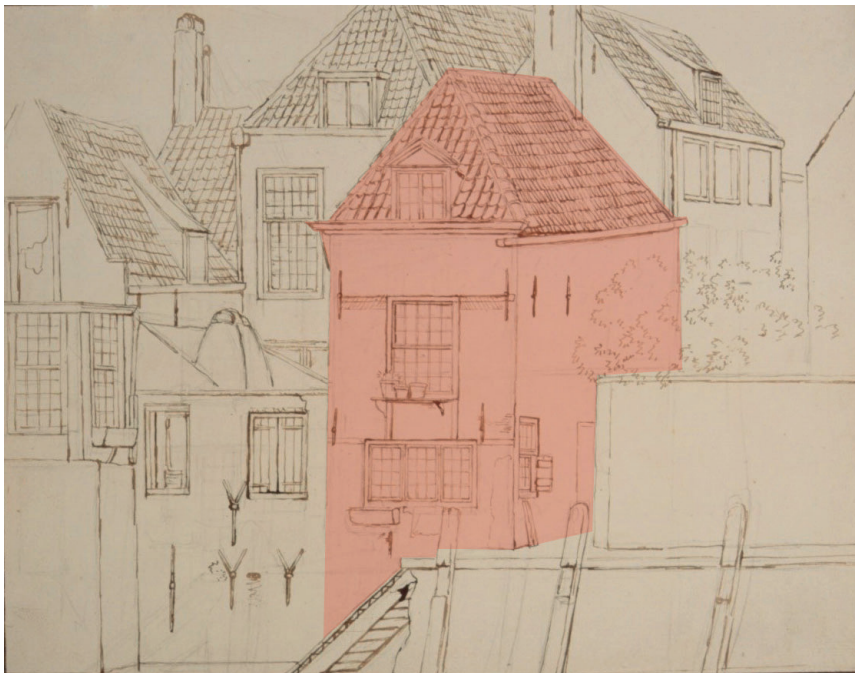
Afb. 9. Links: een uitsnede van een kaart van Blaeu uit circa 1645; er lijkt als sprake van een smalle kade achter de huizen aan de Wijnstraat. In groen omcirkeld is de locatie van de Mattensteiger 1. Rechts: een kaart uit 1676 in de publicatie van Balen uit 1677, Fol. 57. Hierop is duidelijk sprake van een verbinding tussen de Mattensteiger en de Diefsteiger. Ook is hier duidelijk te zien dat de Mattensteiger uitsteekt tot in de haven en dan in noordelijke richting een kade vormt met de Diefsteiger. Het is echter niet duidelijk of de hier aangegeven kaai en kademuur (al) de bakstenen kade is die op foto's uit de vroege 20^e-eeuw te zien is.

Wanneer de locatie Mattensteiger 1 is bebouwd, is onbekend. Het zal lange tijd als achter-of zijerf van het huis aan de Wijnstraat (huidige Mattensteiger 5, voormalig Wijnstraat 64) in gebruik zijn geweest. Ergens in de 18^e eeuw zal dit achtererf bebouwd zijn geraakt, in eerste instantie met een achterhuis dat later als zelfstandige woning is gaan functioneren. De oorspronkelijke bebouwing dateert in ieder geval van vóór 1811-1832. Op de kadastrale minuut uit 1811-1832 staat de locatie bebouwd aangegeven; perceel 820 (afb. 10). Het pand is in bezit van Hendrik van de Weij, een molenaarsknecht.

Afb. 10. Het pand Mattensteiger 1 (rood omlijnd) en de sleuf voor het funderingsonderzoek (rood) weergegeven op de kadastrale minuut van 1811-1832 (Kadastrale kaart 1811-1832: minuutplan Dordrecht, Zuid-Holland, sectie F, blad 01, MIN08037F01). Deze situatie lijkt sterk op zoals dit is weergegeven op de kaart uit 1667 zoals dit in Balen (1677) is weergegeven (afb. 9, rechts). De smalle kade, de voorloper van de huidige Mattenkade, is hier aangegeven zoals men destijds een versteende kade (in baksteen) zou aangeven. Dit is in deze periode geen houten steiger/plankier (meer).

Op een tekening van Rutten uit de periode 1838-1842 staat deze, vermoedelijk eerste bebouwing op de locatie weergegeven (afb. 11).

Afb. 11. Een pentekening van J. Rutten uit 1838-1842 met in rood het pand Mattensteiger 1. De Mattensteiger steekt een eind in de Wijnhaven en buigt dan in noordelijke richting af als smalle kade waar deze aansluit op de (voormalige) Diefsteiger. De datering van deze kade is niet zeker. Links leidt een houten trap naar de haven en tussen het pand Mattensteger 1 en de achter-en perceelsscheidingsmuur van Wijnstaat 56-60 is de Mattensteiger naar de Wijnstraat te zien (RAD inventarisnr. 551_35161).

Het is onduidelijk of het huidige pand nog hetzelfde is als het oorspronkelijke (18^e-eeuwse?) pand. In het kadaster staat als bouwjaar voor dit pand 1850 aangegeven. Op een foto van circa 1900 is de locatie goed zichtbaar (afb. 12). Er zijn verschillen herkenbaar in de gevel en raam-/deurindeling. Het is mogelijk dat het oude huis geheel is gesloopt waarna een vrijwel identiek huis is herbouwd. Dit is waarschijnlijk, maar het kan niet uitgesloten worden dat het alleen grondig is verbouwd.

Afb. 12. Een foto van rond 1900 met in rood de Mattensteiger 1. Daarnaast de Mattensteiger naar de Wijnstraat met op de hoek met de Mattenkade een staande man (RAD-inventarisnummer 555-11308).

De laatste grote aanpassing in dit gebied is de uiteindelijke verbreding van de Mattenkade in 1956. Dit is de huidige bebouwings- en kadesituatie en deze kade is uitgevoerd in beton met een natuursteen bekleding (afb. 13).

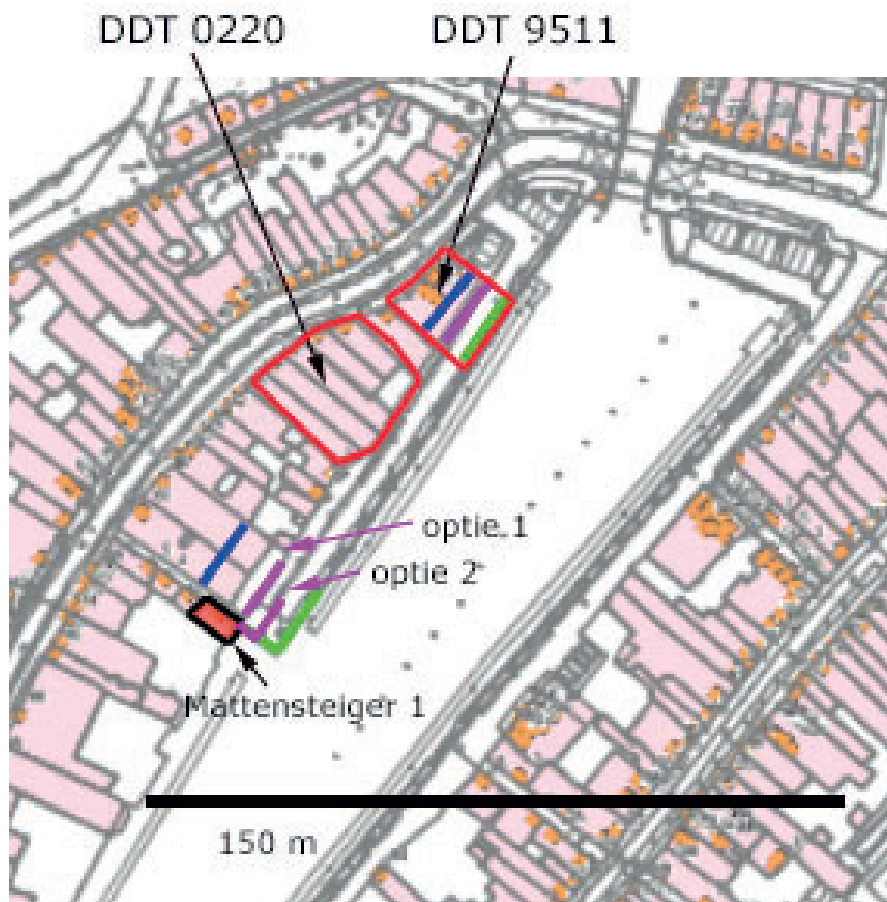

Afb. 13. Boven: een foto uit 1939 van de eerste fase van de Mattenkade, gezien vanaf de Mattensteiger richting de Boombrug. Hierop is te zien dat het een baksteen kade met natuursteen blokken betreft. Dit is mogelijk de kade die ook al op kaarten uit de 17^e – 19^e eeuw te zien is. Dit zou al de kade vanaf 1617 kunnen zijn. Maar het kan ook een (baksteen) kaaifase zijn die is gerealiseerd in de periode tussen 1645 – 18^e eeuw (RAD-inventarisnummer 555-11309).

Onder: de aanleg van de huidige en meest recente uitbreiding van de Mattenkade in 1956, gezien over de Mattenkade in de richting van de Boombrug. Hierop is te zien dat de oudere kademuur is blijven zitten en in de nieuwe Mattenkade is opgenomen (RAD-inventarisnummer 554-31914).

Als we de kademuren die aan de Wijnstraat 4-14 (DDT 9511) zijn aangetroffen doortrekken, dan is het volgende te verwachten. De oudste kademuur uit ca. 1350 is naar verwachting niet aanwezig ter hoogte van het pand Mattensteiger 1, maar meer naar de Wijnstraat gelegen, onder het buurpand Mattensteiger 3 (afb. 14). Het verlengde van de kademuur uit 1617 is hier niet met zekerheid te bepalen; in de afbeelding zijn twee opties gegeven. De kademuur kan aanwezig zijn op de parkeerplaats aan de andere zijde van de Mattensteiger, in het verlengde van de huidige watergevel van de Mattensteiger 1. De tweede optie is dat deze kademuur aanwezig is ter hoogte van de noordelijke stoepwand van de Mattenkade. Dit is dan de smalle kade die is weergegeven op de kadastrale minuut uit 1811-1832 en is opgenomen in de huidige verbrede Mattenkade. Het is dus niet met zekerheid te zeggen uit welke periode de smalle kade dateert.

Voor de bewering in Van Baarsel dat de Mattenkade in eerste instantie (pre-1825) uit een houten kade/plankier zou hebben bestaan die rond 1850 zou zijn vervangen door een bakstenen fase, is geen goed bewijs gevonden, wat niet wil zeggen dat het niet gebeurd is. De jongste kademuur van de laatste uitbreiding van de Mattenkade uit 1956 is zeker aanwezig tegen/in de zuidoosthoek van het pand Mattensteiger 1 (afb. 14).

Afb. 14. Een overzicht van de verschillende kademuren die zijn aangetroffen op de Kop van de Wijnstraat (DDT 9511), doorgetrokken naar het onderzoeksgebied. In roodgekleurd is het pand Mattensteiger 1 aangegeven. In blauw is de kademuur uit ca. 1350 aangegeven, in paars de (opties voor de) kademuur uit 1617 en in groen de betonnen kademuur van de huidige Mattenkade uit 1956 (tek: Dorst, 2021, vakteam erfgoed).

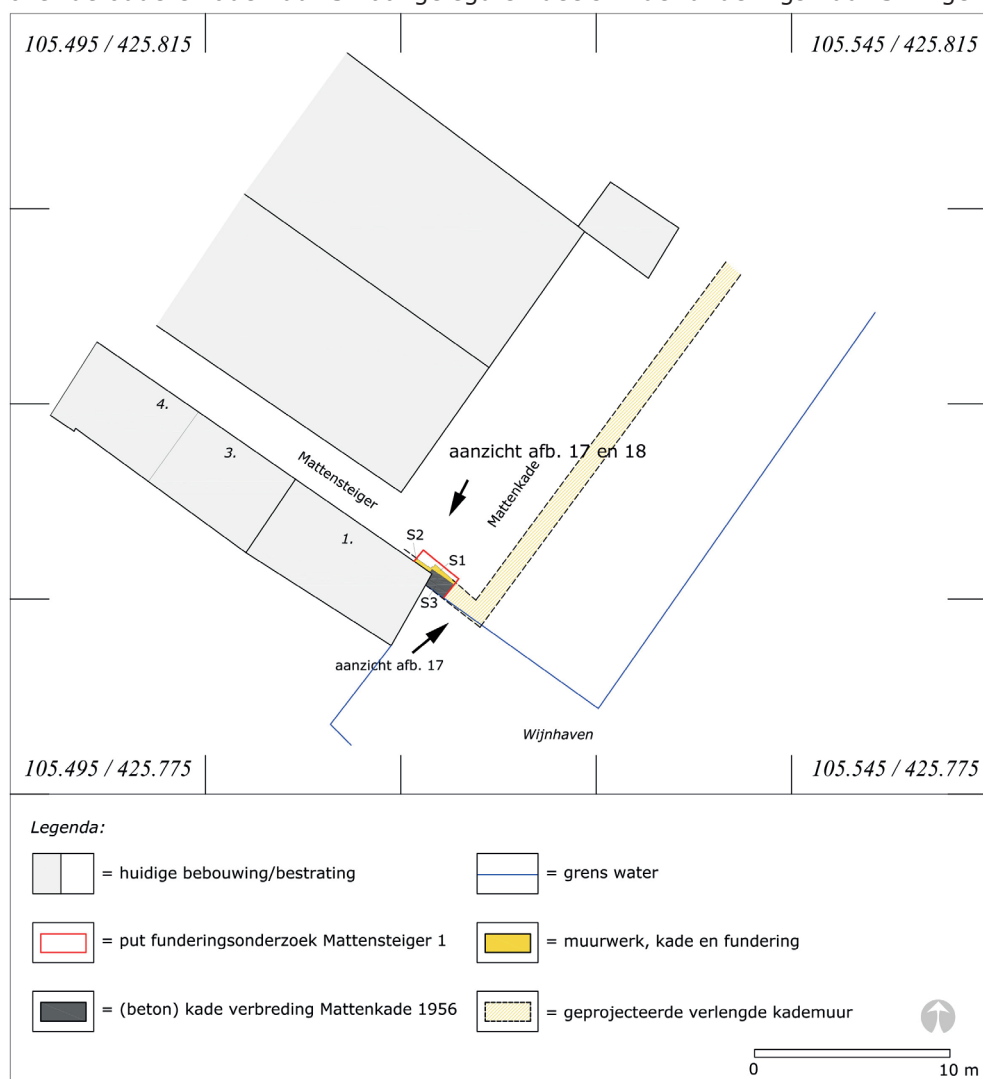
4. Veldwerk

4.1 Methoden

Het aangetroffen muurwerk is gedocumenteerd door middel van een vlaktekening, een profieltekening en verschillende foto's. Daarna is het muurwerk beschreven. De waarnemingssleuf had een afmeting van 1,2 x 2,3 m en er is gegraven tot een diepte van circa 1,8 m – maaiveld/straatniveau van de Mattensteiger. Er zijn geen monsters of vondsten verzameld.

4.2 Onderzoekresultaten

Er zijn drie muurdelen gedocumenteerd (afb. 15 en afb. 16, S1-S3). De muur S1 betreft een muur met een breedte van maximaal 1 m. Hiervan is alleen de bovenkant en een binnenzijde aanzicht waargenomen. De aangetroffen bovenkant ligt op 1,14 m + NAP. De oorspronkelijke top is verstoord; het muurwerk is tot deze diepte gesloopt voor de aanleg van de huidige, betonnen kademuur (S3) van de Mattenkade uit 1956. De betonnen muur S3 is hier dus op/over de oudere kademuur S1 aangelegd en deels in de funderingsmuur S2 ingekast (afb. 16).

Afb. 15. Een overzicht van de muurdelen die zijn aangetroffen in de sleuf voor het funderingsonderzoek (tek: Dorst 2021, vakteam erfgoed). Notabene: het verlengde van de aangetroffen muur S1 is hierop aangegeven als een mogelijke kademuur in noordoostelijke richting, naar de Diefsteiger. Het is echter ook mogelijk dat dit muurwerk slechts een in het water stekend verlengde van de Mattensteiger is en dus geen noordoostelijk verlengde als kade kent. Dit is echter onduidelijk gebleven; beide opties zijn mogelijk.

Legenda:

= Antropogeen pakket A, ophoging Mattensteiger, 17e eeuw

= gele baksteen, 17x10x5 cm, kade en fundering

= pand Mattensteiger 1, 1850 (?) - heden

= beton, kademuur Mattenkade, 1956

1 M

Afb. 16. Het zuidprofiel van de sleuf met daarin de aangetroffen muurdelen en de huidige bebouwing van de Mattensteiger 1 in rood (tek: Dorst 2021, vakteam erfgoed).

Van de muur S1 is de onderkant niet gezien. De muur is opgebouwd met voornamelijk gele in minder mate oranje bakstenen van het formaat 17x10x5 cm. Het is waarschijnlijk een kademuur; mogelijk met een verlengde naar de Diefsteiger, maar het kan ook slechts een versteend, verlengde zijn van de Mattensteiger. Aan de haven-/kadezijde is de buitenzijde van deze muur zichtbaar (afb. 17, onder).

Afb. 17. Boven: het zuidprofiel van de sleuf met daarin de aangetroffen muurdelen: de oudere kade S1 met daarop en -over de betonnen kade van de Mattenkade uit 1956, S3. Rechts daarvan is, in warm verband met de oudere kademuur een funderingsvoet en deels met cement gepleisterd opgaand muurwerk te zien, S2 (foto: Dorst 2021, vakteam erfgoed).

Onder: een buiten- /havenzijde aanzicht van het aangetroffen muurwerk. De oudere kademuur S1 met daaroverheen gezet de betonnen kademuur (S3) met natuursteen blokken van de Mattenkade uit 1956 (foto: mevr. M. Braanker). Voor de locatie van dit aanzicht, zie afb. 15.

Richting de Mattensteiger en onder de huidige gevel van de Mattensteiger 1 gaat deze oudere kademuur in warm verband over in een ondiepe (funderings)muur, S2 (afb. 15 en afb. 18). De onderzijde van de muur S2 gaat over in een ondiepe, licht vertande voet waarvan de onderkant op 0,68 m + NAP ligt. Deze voet heeft een hoogte van 36 cm en staat koud op de aangeplempte grond van de steiger/17^e-eeuwse verbreding. Hoger gelegen is sprake van opgaand muurwerk dat is afgewerkt met cementpleister. De top ligt op circa het huidige maaiveld. Hier gaat het over in de fundering/natuursteen bies van het huidige pand Mattensteiger 1. Het is niet duidelijk geworden of dit de fundering van het huidige pand is, maar vermoedelijk gaat het om verschillende bouwfases; het huidige opgaande muurwerk betreft fabriekssteen dat past bij de kadastrale bouwdatum van rond/in 1850.

Het muurwerk (S2) staat in warm verband met de kademuur S1; het is aannemelijk dat het in dezelfde bouwfase als deze kade is gebouwd. Het is op basis van deze kleine waarnemingsput niet te zeggen wat de functie van deze muur was. Daarnaast is ook niet duidelijk hoe oud de kademuur S1 is. Het muurwerk S2 kan een perceelscheidingsmuur of de steigerzijde-gevelmuur van een pand zijn geweest en deze zal dateren uit de periode 17^e – 18^e eeuw. Een scherpere interpretatie en datering zijn voorlopig niet te geven.

Afb. 18. De muur met ondiepe funderingsvoet S2 die onder de westgevel van de Mattensteiger 1 aanwezig is (foto: Dorst 2021, vakteam erfgoed).

5. Samenvatting en conclusies

Na een melding van de aanwezigheid van muurwerk tijdens het graven van een sleuf voor funderingsonderzoek is op 9 december 2021 aan de Mattensteiger 1 te Dordrecht een archeologische waarneming gedaan. Het aanwezige muurwerk is gedocumenteerd, waarna een bureauonderzoek is uitgevoerd op dit in een archeologisch en historisch kader te plaatsen.

Het aangetroffen muurwerk betreft een oudere (kade)muur met in warm verband muurwerk van een pand of perceelscheiding aan de westzijde van de Mattensteiger. Het blijkt lastig om deze oudere kademuur en de - zeer waarschijnlijk gelijktijdig aangelegde pand- of perceelsscheidingsmuur te interpreteren qua datering. Ten eerste betreft het muurwerk van overwegend gele en in mindere mate oranje baksteen van het formaat IJsselsteen, 17x10x5 cm. Deze bakstenen zijn slechts zeer breed te dateren; ze zijn gebruikt gedurende de periode vroege 17^e eeuw tot midden 19^e eeuw. Ten tweede is het onduidelijk of de aangetroffen oudere kademuur aansluit op de kademuur die is aangetroffen bij archeologisch onderzoek aan de Wijnstraat 4-14. Hier is een kademuur aangetroffen die zou bestaan uit rode baksteen (IJsselsteenformaat) en deze is door de stadsarcheoloog J. Hendriks geïnterpreteerd als de kademuur uit 1617. Op één van de weinige kleurweergaves van deze kademuurfase uit 1948 is te zien dat het (waarschijnlijk) rode bakstenen betreft. Dit is echter niet zeker, er kan sprake zijn van een vuile, donkere aanslag (afb. 19).

Afb. 19. Een tekening uit 1948 van de achterzijde van de huizen aan de Wijnstraat langs de Mattenkade ter hoogte van het Gorcums veerhoofd/Diefsteiger. Hier is te zien dat de smalle kaai achter de huizen, de oudste fase van de Mattenkade, vermoedelijk uit rode baksteen bestaat (RAD-inventarisnummer 552_231402).

Qua locatie komt deze kademuur wel overeen met de ligging van de smalle kade achter de huizen aan de Wijnstraat. Deze kade- en bebouwingssituatie lijkt al aanwezig te zijn vanaf mogelijk het midden van de 17^e eeuw (Blaeu), vrijwel zeker vanaf 1676 (kaart in Balen 1677) en zeker vanaf de periode van de kadastrale minuut van 1811-1832. Het lijkt dus aannemelijk dat de aangetroffen oudere kademuur in ieder geval op dezelfde locatie ligt als de (vermoedelijk) in 1617 aangelegde kademuur. Voor wat betreft de niet overeenkomende bakstenen is het mogelijk dat hier lokaal in een latere periode een deel van de kademuur is vervangen. Dit zou dan gebeurd kunnen zijn in de periode waarin (de oudere voorganger?) van het huis Mattensteiger 1 in gebouwd; mogelijk ergens gedurende de 18^e eeuw en in ieder geval vóór het begin van de 19^e eeuw (1811-1832).

Een andere mogelijkheid is dat de oudste 17^e -eeuwse kademuur uit 1617 aanwezig is ter hoogte van de gevellijn van de huizen aan de Mattensteiger (zie afb. 14) en dat deze later in de 17^e eeuw (ca. 1640-1676) is verlegd ter hoogte van de kademuur zoals die is weergegeven op de kadastrale minuut van 1811-1832. Een derde mogelijkheid is dat het aangetroffen muurwerk S1/S2 een versteend deel van de verder in het water van de haven stekende Mattensteiger is. Het zal dan gaan om alleen een versteend uiteinde van de steiger dat gedateerd kan worden tussen circa 1617 en, mogelijk 1850. Voorlopig is een definitieve interpretatie voor wat betreft de aard, verlengde en juiste datering op basis van deze kleine waarneming niet mogelijk.

Bevoegde overheid

De bevoegde overheid is de gemeente Dordrecht. Voor vragen over de in dit rapport verwoorde resultaten kan contact opgenomen worden met dhr. M.C. Dorst, senior-KNA archeoloog, vakteam erfgoed, gemeente Dordrecht (tel. 078-770 4904).

Literatuur

Baarsel, M. van., 1992: Van Aardappelmarkt tot Zwijndrechts Veerhoofd. Uitgeverij Verloren.
Balen Jz, M., 1677: *Beschryvinge der stad Dordrecht ect.*, Dordrecht (fotostatische herdruk Dordrecht 1966).

Boer, de G.H., M. Rietkerk, J.A. Schenk & B. Jansen, 2009: Stad en Slib. Het archeologisch potentieel van het Eiland van Dordrecht in kaart gebracht. Een archeologische verwachtings- en beleidskaart voor het buitengebied en de historische stad. RAAP-rapport 1672.

Dorst, M.C. & H. 't Jong & G.J. Schiereck, 2018: Thuredrith. Nieuw licht op het ontstaan van Dordrecht. Verhalen van Dordrecht 36. Stichting Historisch Platform Dordrecht. Drukkerij RAD, Dordrecht.

Dorst, M.C. en G.H. de Boer, 2017: De Grote Kerk, Thuredrith en Oude Maas, Dordrecht. Archeologisch booronderzoek rond de Grote Kerk. Nieuwe geo-archeologische informatie over de Thuredrith, Oude Maas en Grote Kerk. Dordrecht Ondergronds 92. Gemeente Dordrecht, vakteam erfgoed.

Easton, C., 1917: Het Dordtse probleem, de vroegere loop der rivieren bij Dordrecht. In: Tijdschrift van het Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap 34, 1917, pag. 1-37.

Hendriks, J., 1997: The harbour of Dordrecht. Aspects of Narrowing the Harbour between the 14th and the 20th Century. Overdruk uit: Travel Technology & Organisation in Medieval Europe. Conference papers Medieval Europe Brugge 1997. *I.A.P. Rapporten Zellik 1997*.

Hendriks, J., 1996: De oude haven van Dordrecht. Artikel in het bulletin van Archeologie & Monumentenzorg van de gemeente Dordrecht. Archeologie en Monumentenzorg 1996, 6-9.

Hos, T.H.L., 2008: Dordrecht, Botermarkt. Een bureauonderzoek en een archeologische begeleiding. Dordrecht Ondergronds Brieffrapport 10.

Noels, E. & A. Fokma, zonder datum: Wonen en werken aan de Wijnstraat. Een archeologisch onderzoek in het oude Dordtse havengebied. Ongepubliceerde (concept?)rapportage in projectmap DDT 9511, gemeente Dordrecht, vakteam erfgoed.

Sarfati, H., 2007: Archeologie van een Deltastad. Opgravingen in de binnenstad van Dordrecht. Stichting Matrijs, Utrecht.

Schiereck, G.J., 2017: De Dordtse uitdaging. De vroegere loop van de rivieren bij Dordrecht. Tijdschrift voor Historische Geografie, 2e jaargang 2017, nummer 1.

Vos, P.C., J. Bazelmans, H.J.T. Weerts en M.J. van der Meulen, 2011: Atlas van Nederland in het Holoceen, Landschap en bewoning vanaf de laatste ijstijd tot nu. Amsterdam. Kaart ook op: https://archeologieinnederland.nl/sites/default/files/map_attachments/Paleogeografische%20kaart%20800nc.pdf

Begrippen en afkortingen

antropogeen	Door mensen gemaakt/gedaan/uitgevoerd, i.i.t. natuurlijk
Bergsche Veld	Zoetwatergetijdengebied ten zuiden van de stad Dordrecht, ontstaan na de Sint Elisabethsvloed van 1421 (verwijst naar Geertruidenberg, later Biesbosch genoemd).
brakwaterkokkel	Gidsfossiel voor de afzettingen van de Sint Elisabethsvloed 1421, zeker als deze tweekleppig en in levenshouding wordt aangetroffen. Het gaat om de tweekleppige <i>Cerastoderma glaucum</i> .
crevasse(afzetting)	Oeverwaldoorbraak (rivier) waarbij (opnieuw) zand is afgezet. Door de doorbraak is een afzetting ontstaan met sediment uit de oeverwal. Crevasse-afzettingen zijn hoger gelegen plekken in het landschap.
detritus	Substantie bestaande uit organische resten van planten en dieren.
donk	Rivierduin of natuurlijke verhoging in het landschap
Formatie van Echteld	Afzettingen vanuit rivier
Formatie van Nieuwkoop	Veenpakket (Hollandveen Laagpakket)
Formatie van Naaldwijk	Afzettingen vanuit zee
Grote Waard	De Grote of Hollandsche Waard was een landbouwgebied in Holland, aan de grens met Brabant. De waard ontstond in de 13e eeuw, na afdamming van de Maas bij Heusden en Maasdam en het aanleggen van een ringdijk. De Grote Waard omvatte de gebieden die tegenwoordig bekend staan als het Land van Heusden en Altena, het Eiland van Dordrecht, het oostelijk deel van de Hoeksche Waard en een stukje Noord-Brabant, ongeveer van Heusden tot Moerdijk.
hil/werf/terp	Woonheuvel of kunstmatige door mensen opgeworpen verhoging in het landschap, i.t.t. donk
indicator	Aanwijzing/vondst/voorwerp/object/spoor
inversierug	Oeverwallen en kreekbeddingen klonken gedurende de middeleeuwse ontginningen door hun grovere materiaal minder in dan de slappe, fijne klei ertussen, waardoor ze nu nog als ruggen in het landschap herkenbaar zijn. Deze 'omkering' in het landschap (oorspronkelijk een geul, nu een rug) wordt ook wel inversie (inversieruggen) genoemd.
klastisch	Verweerde/geërodeerde fragmenten van gesteente die zijn afgezet door water en wind
Merwededek	Gelaagd pakket klei- en zandafzettingen vanuit de rivier de Merwede, na de Sint Elisabethsvloed van 1421 (Formatie van Echteld). Specifiek voor het Eiland van Dordrecht.
Sint Elisabethsvloed	Stormvloed waarbij de zeedijk van de Grote Waard bij het dorp Wioldrecht doorbrak en de Grote Waard verdrong, 18-19 november 1421.
AMK	Archeologische Monumenten Kaart

ARCHIS	Archeologisch Informatie Systeem
AWN	Archeologische Werkgemeenschap Nederland
CHA	Cultuur Historische Atlas, provincie Zuid Holland
IKAW	Indicatieve kaart Archeologische Waarden
KNA	Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie
Mv	Maaiveld (loopoppervlak)
NAP	Normaal Amsterdam Peil (hoogtemaat)
NEN	Nederlandse Norm
PvA	Plan van Aanpak
PvE	Programma van Eisen
RAD	Regionaal Archief Dordrecht
RCE	Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

